

**ГЕНЕАЛОГІЯ КОНЦЕПЦІЙ НАПЕРЕДВИЗНАЧЕННЯ В АНТРОПОЛОГІЧНОМУ ЗРІЗІ
КАЛЬВІНІСТСЬКОГО ВІРОСПОВІДАННЯ**

Аналізуються витoki, специфіка змісту й значення концепції напередвизначення під кутом зору класичної європейської філософії та її історична трансформація в систему кальвіністського віровчення.

Новітній Україні властиві процеси духовного відродження через становлення державно-церковних відносин. Із реабілітацією української державності відбувається активізація релігійного життя, відновлення багатьох християнських конфесій. За спостереженнями А. Колодного, "загальною тенденцією у розвитку сучасного християнства є його протестантизація" як "процес зростання в конфесіях прагнення до все більш свідомого осягнення змісту християнського вчення і поступового спрощення обрядової символіки і практики" [1: 302-311]. Про збільшення впливу протестантських організацій на суспільну свідомість українців вказує статистика кількісного та якісного складу деномінацій згадуваної третьої гілки християнства, що актуалізує дослідження сутності протестантських концепцій, серед яких виділимо вчення про напередвизначення, його генезис та інтерпретації в межах протестантського та кальвіністського віровчення.

Доктринальну сутність кальвінізму в загально протестантському аспекті осмислювали В. Дільтей, Д. Моррей, Д. Воленховен, Т. Уїдроу, Г. Мітер, Л. Беркоф. Учення про напередвизначення в контексті функціонування ідеї про мирський аскетизм досліджували П. Хелм, Л. Боетнер, Ф. Беттелс. Серед вітчизняних науковців вагомі доробки В. Любашенко стосовно світоглядно-доктринальних особливостей протестантизму в Україні й кальвінізму, антропологічні та еклезіологічні теорії якого виокремили його серед ранніх протестантських течій і уможливили діяльність та поширення релігійно-культової практики представників реформатської церкви в новітню добу. Помітний вклад у вивченні означеної теми А. Гуревича і М. Булатова, які прослідкували генезу поняття свободи, зіставляючи її з визначенням необхідності та напередвизначення в історичному зрізі європейської філософії. Важливі дослідження догмату напередвизначення Р. Соловія, який розглядає його як результат інтерпретації вчення Ж. Кальвіна про повне всевладдя Бога.

Отже, аналіз літератури, стосовної концепції напередвизначення, свідчить про потребу окремого цілісного дослідження цього вчення на тлі соціокультурного та історичного розвитку європейської філософії та осмислення інтерпретації поглядів на догмат напередвизначення в протестантському, а в більшій мірі реформатському віровченні.

Із збільшенням часового дистанціювання поступово втрачається первинна сутність певних понять і дедалі необхіднішим стає тлумачення окремих богословських термінів. У процесі змін релігійних поглядів та систем значення слів набуває нових відтінків, залежних від просторово-часового формату соціуму. Освоєння проблематики напередвизначення потребує з'ясування змісту самого терміна, еволюції поглядів, меж застосування та його сутності в контексті християнського та реформатського віровчення.

Витoki проблеми напередвизначення сягають античної культури, котрій властивий зв'язок необхідності та свободи при домінуванні необхідності. В античній міфології та філософії напередвизначення існує як явище й не використовується як самодостатнє поняття, а ототожнюється з термінами "доля", "рок", "необхідність". За О. Лосевим, антична необхідність – це доля, за межі якої неможливо вийти і без якої неможливо обійтись. Наперед визначена доля невідома й вища за людину, яка через це вирішує чинити за своїм вибором, що в цілому характеризує античну культуру як "абсолютизм фаталістично-героїчного космологізму" [2: 158-159].

У міфологічному світорозумінні сформувалася проблема долі, (року), причому ці поняття ототожнювалися з поняттям необхідності. Від долі залежали боги й вона передбачала існування випадковостей, прирівняних до необхідності. Через призму філософського світогляду інтерпретація понять долі або необхідності акумулює загальні інтенції стосовно людини й всього космосу як взаємодії природних, абстрактних начал, та поступовий відхід від міфологічної зорієнтованості до раціональних форм пізнання й поняттєвого осмислення буття.

Мислителі ранньої класики, починаючи сумніватися в обґрунтованості міфологічно-образного світосприйняття, з якого виникла філософія, здійснюють поступовий перехід від нього до узгодження духовного світу людини та здатності до філософської рефлексії, що вплинула на проєкції напередвизначення. Перше використання поняття необхідності зустрічається у вченні Фалеса, який абсолютистично тлумачив як чуттєво-матеріальний космос, а "найсильніше з усього – необхідність, бо вона перемагає всіх" [10:96]. За Гераклітом, періодичне народження та згоряння єдиного космосу протягом вічності відбувається згідно з долею, що все наперед визначає і тотожна необхідності. Сутність долі в пронизуючому субстанцію Всесвіту логосі (розумі), який і є долею та який "створює суще із протилежних прагнень" [3: 56].

На відміну від Геракліта, що пояснював свободу, отриману людиною з народження, відповідно до природи, Демокріт заперечував присутність у природі свободи, яка є винятково людським витвором. Геракліт, як і пізніше Платон, розглядав свободу через суспільні закони, які віддзеркалюють монолітний божественний закон, свобода негативно співвідноситься з необхідністю або долею, що, як і Бог, стосуються всього світу.

Атомісти, не погоджуючись із ідеалістичним трактуванням необхідності, що передбачає розумного першозасновника Всесвіту, заперечували присутність творця, розумно керуючого світом, трактували явища тільки причинами та проголошували випадковості безальтернативним різновидом необхідності, через яку відбуваються всі процеси природи. Левкіпп акцентував, що все діється на якійсь підставі, з необхідності й з причини, яка, на противагу міфологічних нерозумних причин, конструктивує розумні прояви.

Діоген Лаертський у праці "Про життя, вчення і вислови відомих філософів" перераховує багаточисленні твори Демокріта, серед яких трактат "Великий світоустрій", базований на атомістичній теорії як стрижні космогенезу. Одна з основних думок цього трактату полягає в тому, що через неоднакову щільність атомів у момент їхнього скупчення в певній частині простору вони, зіштовхуючись, утворюють вихор. Демокріт, за цитованим свідченням його поглядів Діогена Лаертського, вважав, що все відбувається з необхідності, тому що причиною виникнення всього є вихор, який філософ називає необхідністю.

Антропологічний вектор філософського дослідження Демокріта фундаментується на ототожненні макрокосмосу з мікркосмосом – людиною, смертні тіло й душа, як лігвище долі, якої складаються з атомів як об'єктивних першооснов буття, залежних від необхідності. Філософський фаталізм атомістів, які спростовують міфологічну напередвизначеність, виражається нормативацією теорії про одиничне, яке через необхідність рефлексує інше одиничне. Таким чином, напередвизначеність у Демокріта набуває найвиразнішого вияву через повне заперечення існування випадковості та панування необхідності, зведеної до причинності.

Пошуки атараксії як свободи від душевних і тілесних страждань ставили за мету Епікур, його послідовники, а також представники школи стоїцизму та скептицизму. Всі події та явища, що мають місце у світі стоїків, здійснюються доцільно й відповідно до необхідності або долі, тотожній Логосу, образне значення якого вони перейняли в Геракліта. Світовий діяльний вогонь, з якого складається сферичний всесвіт-Бог, наповнений розумом (з латинської мови перекладають як провидіння), що направляє і творить. Так стоїки визначають ціле, назване Гераклітом єдиним, і обґрунтовують його добродіяльну розумну природу як провидіння, що не припускає виправдань і скарг людей щодо долі, оскільки виправдання міститься в самій природі, а все відбувається згідно з вищим беззаперечним задумом. У світі відсутня свобода, оскільки в ньому немає пустоти, а певні прояви свободи – це помилки, самочинство, бо доля керує всіма людьми незалежно від їхнього бажання, але до тих, хто її визнає, вона прихильна. Як зазначав Клеанф "того, хто бажає, доля веде, того, хто не бажає, – волочить" [4: 214].

Якщо, за Демокрітом, у виключно детермінованому світі присутня лише необхідність, що слідує із прямолінійного руху якісно індиферентних атомів, то Епікур припускає можливість спонтанного відхилення атома від визначеної траєкторії. Розвинувши природознавчий та етичний бік атомістичної філософії Демокріта, він обґрунтовує мінімалізовану свободу найвищої істоти – людини, тотожні душа й тіло якої складаються з атомів, що інколи самовільно порушують, тобто відхиляються від встановленого прямолінійного напрямку руху. Визначаючи необхідність як нещастя для людей, він заперечує її. "Хто каже, що все відбувається внаслідок необхідності, той не може зробити ніякого закиду тому, хто твердить, що все відбувається не внаслідок необхідності, бо стверджує, що це відбувається саме завдяки необхідності" [4: 203].

Проблему співвідношення необхідності та свободи до Епікура досліджували Платон, Арістотель, який погоджувався з думкою й інших античних мислителів, що "необхідність невмолима, бо вона іде всупереч руху, котрий здійснюється за власним рішенням і відповідно до здорового міркування" [5: 319]. Ці філософи дійшли до твердження про вземовиключення свободи й необхідності. Арістотель виразно протиставив об'єктивну необхідність і свободу як розмірене підкорення законам (сам термін "свобода" він не використовує, наголошуючи на свідомому виборі), а обмеженість у розумінні свободи спричиняє суспільний вектор її застосування. У "Метафізиці" філософ, заперечуючи напередвизначення (за Арістотелем це доля, необхідність), солідаризується з атомістами, що все має причину. У теорії подвійної причинності він виводить цільову причину, від якої залежать майже тотожні випадкове й спонтанне (довільне), відмінні лише за видом і родом.

Арістотель, розглядаючи призначення людини як деяке життя, "а життя – це діяльність душі і вчинки за участю розсуду" [6: 29], вказує на мінливість долі, котру краще й пристойніше переноситиме чеснотлива людина, душа якої здійснює свідомий вибір. У етиці Епікура смислове навантаження вибору як чогось залежного від людини аналогічне концепції Арістотеля щодо рішення як свідомого вибору.

Світом і людьми, за Платоном, управляє Бог, доля як "шлях від невідомого до невідомого" [4: 135] і мистецтво відповідальне за діяльність, свободу і волю. Буття людини як випадковість він розглядає у контексті необхідності законів як абсолютного розуму, обумовленого недосконалістю людини й залежністю від історичних подій.

Із вченням про божественне напередвизначення пов'язаний монотеїзм як генеральний прояв середньовічної філософії. Креаціонізм як світогляд середньовіччя, централізуючи ідею трансцендентного Бога, інноваціоє предмет філософування й поряд із креаціонізмом переплітається із вченням про напередвизначення. З одного боку, індивід як невід'ємний елемент і пасивний спостерігач історичного розвитку людства й власної долі живе відповідно до Божого закону, що встановлює порядок космосу й номосу (соціуму) та оснований на особистісному відношенні Бога до людини. З іншого боку, християнська світоглядна парадигма, виявляючи духовний вимір буття й людини як тілесно-духовної істоти, створеної за подобою й образом Божим, продукує в Біблії питання свободи, пов'язане зі слідуванням заповідям Христовим. На думку богословів, Бог створив перших людей вільними й обмежив їх вчинки лише однією заборонаю, не прогнозоване Богом ігнорування якої консервує ознаку першої свободи в історії людства згідно з християнським віровченням.

Проблема напередвизначення в богословській літературі часто висвітлюється через використання термінів "Божественний промисел", "Боже провидіння", "напередпризначення", "предестинація" тощо, смислові навантаження яких мають специфічні варіації, залежні від конфесійної спрямованості творів.

Ієронім у трактаті "Розмова про Пелагій" вказує, що з Божою допомогою людина займається не зовсім праведною світською діяльністю та праведними божественними справами, охопленими питаннями віри, яка вільно вибирається, але поштовхи людської волі завжди спрямовані Божественним промислом. У Короткому Катехізисі Реформатських і Пресвітеріанських Церков Боже провидіння роз'яснюється як найсвятіше,

наймудріше, наймогутніше божественне керування діями всього живого. Всеохоплюючий діапазон поширення промислу Божого, згідно з догматами православного катехізису, виражає, порівняно з реформатськими настановами, пом'якшені описи втручання всемогутнього, премудрого Бога, який "зберігає буття й сили всього створеного, направляє їх до благих цілей, всякому добру сприяє, а створене через віддалення від добра зло присікає чи виправляє й повертає до добрих намірів" [1: 53].

У вченні Августина про напередвизначеність епіцентром внутрішніх переживань людини постають її духовні пошуки істини та переживання моментів індивідуального ставлення до Бога, який передвизначив вибраних до спасіння й наділив їх своєю благодаттю. Людина повинна прагнути до пізнання себе, оскільки саме у внутрішній людині, у її безсмертній душі криється істина й образ Бога, від якого повністю залежна душа.

Розглядаючи співвідношення напередвизначення (Божественного промислу) та волі людини, у філософії Августина прослідковуються суперечливі орієнтири. Людина без Божої благодаті, що направляє на добро, не може позбутися гріховних спонук, але "непідвласне людині те, що приходить їй у голову" [7: 19], а гріхи та зіпсутість натури людської, за Августином, Божественне провидіння виправляє й вирівнює війнами.

Догматична константа Августина про передвизначеність до спасіння, а не визначеність до загибелі не визнавала ортодоксальним католицька церква й у IX ст. стихійно засуджувала, наполягаючи на постулаті про спасіння через регламентовані обрядодії й таїнства за добрі справи та беззаперечну підпорядкованість людини церкві. Дискусії щодо неузгодження вчення про напередвизначення й всевладдя церкви було продовжено в XII ст. схоластичними богословами, які тривалий час вели полеміку стосовно проблеми виправдання. Пізні схоласти не поділяли думок Августина щодо напередвизначеності.

Відповідно до Біблійних постулатів, напередвизначення стосується всього від одиничного до множинного, що існує та відбувається у видимому та невидимому світі.

У популярному, перекладеному на всі мови католицького світу і поширюваному до ХУ ст. катехізисі "Елucidарія", церковного письменника першої половини XII ст. Гонорія Августодунського відображені деякі напрямки теології кінця XI ст., які не втратили актуальності в період розквіту схоластики XII-XIII ст. У другій книзі цього трактату "Pe rebus ecclesiasticis" серед інших богословських проблем міститься тлумачення вчення про напередвизначення, основане на поглядах Августина, але значно фаталізоване й спрощене ігноруванням внутрішніх переживань людини. "Гонорій залишає без особливої уваги ідею гіппонського єпископа про пошуки істини душею людини і про необхідність божої благодаті, єдиної, яка тільки може спасти, й переносить акцент на сповідальні причини милості господа до вибраних і засудження знехтуваних [8: 320].

Першопочатково в земному світі людей поділено, як стверджує Гонорій, на добрих, аксіоматично вибраних Творцем на вічне блаженство, і злих – передвизначених до вічного загину й створених для вдосконалення, позбавлених від вад, відчуття радості в добрих за власне спасіння на тлі страждань і несправедливості злих.

Протестантизм пожавив і розвинув ідеї августинізму. Але якщо лютеранство прийняло пом'якшені форми напередвизначення, то кальвінізм у трактуванні благодаті проповідував ідею жорсткого, встановленого ще до народження індивіда напередвизначення його до спасіння чи вічних мук, а в розумінні історії принципи есхатології, фаталізму, тобто однозначного напередвизначення Богом загальної спрямованості світового розвитку й конкретних подій у ньому. У першій теологічній праці "Сон душі" Кальвін, постулюючи авторитет Біблії, безкомпромісно критикує есхатологічні уявлення анабаптистів про перебування душі людини в стані сну до кінця світу, що віддзеркалюється в його концепції абсолютного передвизначення як можливості отримання Божої ласки.

Для кальвінізму напередвизначення є не результатом розумових пошуків, а тайною Божественного одкровення. Будучи далеким від сухих абстрактних умоспоглядань, кальвіністський аналіз напередвизначення розпочинається із пошуку відповіді на питання щодо віри Євангелії, зміст якої знаходить відгук не у всіх серцях. Спостережувана парадигма людських відгуків на Євангелію відображає таємницю, за якою одним передвизначено прийняти обіцянки Божі, а іншим відкинути їх. Людям не дано знати, чому Бог обирає одних і засуджує інших.

У вченнях М. Лютера й Ж. Кальвіна немає якихось особливих, принципових відмінностей, у них незрівнянно більше спільного, що й дає підставу відносити їх до нового напрямку християнства – протестантизму. З відмінностей, властивих лютеранству й кальвінізму, торкнемося лише різного тлумачення ними принципу божественного напередвизначення. Якщо Лютер займав позицію універсального передвизначення, згідно з яким усі люди мають однакову можливість до спасіння, то Кальвін відстоював позицію часткового передвизначення, або партикуляризму. Власне, він відновив лише один із моментів учення Августина Блаженного, згідно з яким Бог одвічно передвизначив тих людей, котрі мають врятуватися. Щоправда, Кальвін не обмежився механічним запозиченням ідеї від Августина – він її розвинув. Стисло думку про напередвизначення можна звести до такого твердження: Бог вільний вибирати кого Він забажає, інакше Його свобода буде піддана зовнішнім міркуванням, Творитель буде підкорятися Своєму створінню, а це вже обмежує суверенітет Божественної свободи.

За кальвіністським віросповідними принципами гріховна природа людини забезпечила їй повну залежність від божественного напередвизначення. Якщо людина не вибрана Богом для спасіння, вона ніякими добрими справами чи особистою вірою не зможе вплинути на майбутнє після життєве призначення. У становленні світоглядної моделі кальвіністів панувала теорія про індивідуалістичну активність суб'єкта дій, який повинен не втрачати колективних цінностей, що відобразилося на об'єктивності релігійної віри реформаторів. Успішність, результативність виступають однією з центральних ознак вибраності. Здобутки у сфері підприємництва в результаті активної та раціональної діяльності – наслідок Божої милості, що згідно з кальвіністським вченням про предестинацію й Божественну благодать трансливала різновекторну перспективу

в протистоянні земному злу. Протестантська етика, за тлумаченням М. Вебера, який саме за кальвінізмом закріплює пріоритет етично значущої проблематики на відміну від католицизму й лютеранства, визнає прерогативним активне сприяння покращенню земного буття, що проектує зародження доби справедливості й добра. З "Вестмінстерського визнання віри" слідує, що вибраними, за яких піклується Христос, можуть бути всі віруючі. "Христос заступається за вибраних, постійно перебуваючи в нашій природі перед Отцем на небі в заслугах Його покорі і жертви на землі, виявляючи Свою волю, щоб вони були захищені всім віруючим" [9: 202].

Протестантське богослов'я констатує діалектичний характер єдності обмеженого раціоналізму, який, за М. Вебером, закріплює інтенції до орієнтації людини в світі та пріоритету ірраціоналізму, що культивує душевну й почуттєву приналежність людини до Бога. Через слово Бог передає свою волю, котра потребує раціонального пізнання й осмислення, що можливе лише, коли людський розум пройнятий Божественним благоволінням.

Отже, проблема напередвизначення сягає корінням в античність, у якій незмінна необхідність несумісна зі свободою. Необхідність тотожна з долею (роком, фатумом). У середньовіччі напередвизначеність проголошується необхідністю, згідно з цим свобода загалом є неабсолютним відхиленням від неї, а отже, й від Бога, оскільки коли людина схиляється до добра й діє в ньому, свобода збігається з необхідністю, а коли до зла, – то протистоїть Богові й необхідності. Кальвін частково використав та інтерпретував ідею Августина про призначення людини до спасіння. Віросповідна традиція кальвінізму продукує абсолютну напередвизначеність із наданням людині шансу опосередковано здогадуватися про свою вибраність до спасіння, яку засвідчують порядність, результативність, успіхи в підприємницькій діяльності тощо. Епіцентром віросповідної кальвіністської системи Т. Беза в "Богословських трактатах" визначає доктрину напередвизначення, якій Ж. Кальвін у "Настанові" не відводить основної ролі. Сучасні реформатори, слідуючи за вченням Ж. Кальвіна, заперечують, сформовану Т. Безою, думку про існування всіх інших доктрин виключно як результат догмату про напередвизначеність і не визнають його головним початком свого вчення. Передвизначеність, за їхнім переконанням, стосується майбутнього людини, що для кальвініста не основне, оскільки всі його думки звернені насамперед до Божої могутності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Колодний А.М. Християнство за умов глобалізації // Людина і культура в умовах глобалізації. – Київ: Парапан, 2003. – С. 302-311.
2. Лосев А.Ф. Дванадцять тезисов об античной культуре / Лосев А.Ф. Дерзание Духа. – Москва: Пилитиздат, 1988. – 366 с.
3. Антология мировой философии: Методический сборник философских текстов / Сост. М.А. Парнюк, В.И. Даниленко. – Киев: УМК ВО при Минвузе УССР, 1991. – Т. 1. – Ч. 1 – 292 с.
4. Душенко К. В. Мысли и изречения древних с указанием источника: Древние греки. Древние римляне. Библия. Учителя Церкви. Мудрецы Талмуда. – Москва: Ескмо, 2003. – 800 с.
5. Аристотель // Світ філософії: Книга для читання. В 2-х ч. – Москва: Політіздат, 1991. – Ч. 1. – 672 с.
6. Аристотель Нікомахова етика. – Київ: Аквілон-Плюс, 2002. – 480 с.
7. Августин Аврелій. Сповідь. Блез Паскаль. Листи до провінціала Лабіринти душі. – Симферопіль: Реноме, 1998. – 416 с.
8. Гуревич А.Я. Популярне богослов'я і народна релігійність середніх віків / Із історії культури середніх віків і Відродження. – Москва: Наука, 1976. – С. 65-92.
9. Вестмінстерське визнання віри. – Scotland: Free Presbyterian Publications 133 Woodlands Road Glasgow G3 6LE, 1998. – С. 416.

Матеріал надійшов до редакції 19.02.2007 р.

Стасюк Л.А. Генеалогия концепции предопределения в антропологическом аспекте кальвинистского вероисповедания.

Анализируются истоки, специфика содержания и значение концепции предопределения с точки зрения классической европейской философии и ее историческая трансформация в систему кальвинистского верования.

Stasyuk L.O The development of fatum concept from anthropological point of view in Calvin religion.

The origin, contents features and importance of fatum concept from the classical European philosophy point of view and its transformation in the system of Calvin religion has been researched.